

Милина Ивановић

НАРИЦАЊЕ У ВУКОВИМ ДЕЛИМА

Читајући Вукова дела, а нарочито његов *Српски рјечник*, читаоцу не може да промакне „жива старина“ записана у њима. У његовим делима назире се контуре патријархалног друштва XIX века, што се огледа у записаним обичајима, веровањима и предањима српскога народа. Док чита објашњења уз речи записане у *Српском рјечнику* читалац се не мало изненађује сазнањем да је у Вуково време у речнику сељака хришћанске вероисповести већи значај имао симбол круга од симбола крста, како је то луцидно запазио Миодраг Поповић у својој књизи *Pamtivek*, посвећеној Вуковим реченицама. Девојке играју у кругу (колу), виле и вештице се скупљају у кругу, на даћи се седи у кругу, итд. Животни циклус сваког човека тече у кругу. Овај круг почиње рађањем, а завршава се смрћу. Из овог круга извући ћемо један његов део да би га приказали и објаснили, користећи се првенствено Вуковим запажањима и описима. У саопштењу биће речи о крају животног циклуса, о смрти, кроз песме које се певају у тим приликама — кроз тужбалице.

Кад пише о самртним обичајима Вук углавном оставља податке о песмама тужбалицама, а мање о посмртним обичајима¹. Тужбалице су саставни део погребног ритуала. У њима се помиње живот особе за којом се кука. За младим или старим кука више жена заједно као у хору, или се наизменично смењују. Такође могу да кукају и мушкарци, мада много мање и ређе. По садржају и форми тужбалица указује на дубоку старину. Она је „изразита народна песма, везана за најболнији тренутак људског живота, она је певана од памтивека, као и код других народа, по извесном утврђеном церемонијалу, који никад и нипошто није смео ни најмање били нарушен, јер би се тиме довела у питање судбина покојника.“²

Као такве, а и због значаја који им је народ придавао, оне нису могле остати незапажене од сакупљача. Свакако, најзначајнију уло-

¹ О обичајима кад неко умре и после сахране је забележено у: В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 99—101; В. С. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела, Просвета—Нолит, Београд, 1987, 165.

² Војислав М. Ђурић, *Тужбалица у светској књижевности*, Београд, 1940, 21.

ту у томе је имао Вук Караџић који је сакупио већи број тужбалица, а уз поједине дао и неопходна објашњења. Оне су у народу биле познате у оквиру епских и лирских песама у којима се говори или помиње смрт, а испуњавају целу песму или један њен део. Вук је бележио ове песме у Рисну, Каштелима, Боки Которској, Црној Гори (Паштровићима) и Загорју (тзв. Загорске јаукалице).

По народном веровању, у самртним обичајима многе радње чине се због самог покојника. У тим обредима велики значај има и тужилица, јер, грех је отићи на онај свет неоплакан. Због тога у оплакивању покојника учествују осим ближњих рођака, пријатељи, а често и плаћене жене, тзв. нарикаче. У Црној Гори оне који кукају зову покајнице. „Осим кућана и оближње родбине покојникове покајнице се зову и његова даља родбина и пријатељи и познаници који из другог села или први дан на погреб или и други и трећи иду кући његовој на покајање.“³

Туже углавном жене, мада је Вук оставио података и о мушком нарицању. Вук пише: „кад у Црној Гори пријатељи и познаници долазе к мртвацу, обично иду један за другим с наопако затуренијем пушкама на рамену, и један за то одређени гласно нариче. А кад се приближе кући или гробљу, потрче сви без реда, и сви гласно закукају. Често се умијешају у ову заједничку кукњаву и туђи људи...“⁴ У Загорју је био обичај да кад неко умре прво закукају браћа, па тек после њих мајка и отац.⁵

У женском нарицању најзначајније место свакако заузимају мајка, сестра и ћерка, па тек онда остале жене, међу којима видно место заузимају нарикаче. „У Каштелима, поред мора између Сплита и Трогира, имају нарикаче које пријатељи и познаници покојникови наимљу и шаљу му кући да га жале;...“⁶ Мајчино тужење је болно и јако, нарочито ако је за сином јединцем, као у стиховима:

*Што сам јадна мајка дочекала
да ја кукам срећу од напретка,
е јаох!*

*Да ја чиним сину своје,
Што се јадна ја не надах мајка
да ћу ово нигда дочекати
Мили боже, нек је тебе фала,
што м'овако јадну уцвијели,
од напретка, од срца својега!⁷*

Сестрина жалост проистиче из љубави према брату. Она не траје колико и мајчина туга, али није незнатна. Сестрину жалост најбоље илуструју стихови из песме „Највећа је жалост за братом“:

³ В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 529.

⁴ В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 99.

⁵ В. С. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела, Нолит, Београд,

⁶ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, I, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 69.

⁷ В. С. Караџић, *Ковчежић*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 194.

За Ђурђем је косу одрезала,
за ђевером лице изгрдила,
а за братом очи извадила.⁸

Мада Вук бележи да „у садашње вријеме била би срамота ако би жена нарицала за мужем, а још већа ако би вјереница нарицала за својим вјереником...“⁹ у песмама које је забележио певало се да жене кукају за мужевима, као и девојке за момцима, као на пр.:

Боже мили чуда великога!
Ко л'је ово кога ожалио?
Ил' је мајка јединога сина?
Ил' сестрица брата рођенога?
Ил' је снаја ручнога ђевера
Ил' девојка првог заручника?¹⁰

Посебан тип тужбалица које је и Вук забележио је тужење за виђенијим људима, поповима, властелинима и другим значајнијим личностима које су имале значаја у животу одређене заједнице. У ову групу спада и тужбалица сестре Батрићеве коју је Вук у целости преузео из Његошевог „Горског вијенца“.

Нарицање почиње када наступи смрт. Међутим, Вук је забележио тужбалицу једне Кривошијанке која „је свог свекра мало прије него ће умријет' тужила, по наговору свог свекра, и тек што је тужбалицу свршила и исплакала се, почне и он од милине и жалости плакати, и мало ставши за руку стиснувши своју снаху издахне“.¹¹ Од када почне, нарицање не престаје до сахране, а често се продужава и неколико дана после смрти, па и неколико година. Највише се кука над покојником док је још у кући где наричу ближи рођаци, али и суседи и пријатељи. Вук бележи да „нарицање настаје од часа смрти, прати мртваца до гроба, и траје још дуже времена. Најгласније је кад га понесу од куће и кад га спуштају у гроб, и својту и мушку и женску морају често силом задржавати да и они не скоче за мртвацим у гроб. Најтужније је нарицање мајке за сином и сестре за братом, и кад су саме код куће или у пољу, може се чути и после двије и три године.“¹² Сем ових забележено је нарицање (тужење) „кад ко умре гдје на путу“. У одељку о Рисанском нарицању за мртвима Вук је забележио да покајници после укопа код куће изнесу покојниково оружје и хаљине и над тим туже.¹³

Осим што се нарицањем објављује смрт суседима, постоји и одређени ред којег се мора придржавати. Прва ће заукати мајка или

⁸ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, I, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 164.

⁹ В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 98.

¹⁰ В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 754.

¹¹ В. С. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела, Просвета—Нолит, Београд, 1987, 158.

¹² В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 98.

¹³ Исто, 192.

сестра, мада у Загорју, кад неко умре, прво браћа закукају. Углавном кука једна особа али могу и две па и три заједно. Кука се најчешће стојећи, а тужиље могу образovati и коло, као што се то пева у песми „Женидба Милића барјактара“:

*наопако копља окренуше,
наопако коло поведоше,
жалостиву пјесму запјеваше.¹⁴*

Кад говори о Паштровском нарицању Вук бележи да они „једини, колико је мени досад познато, имају нешто постојаногa нарицања у стиховима, које жене од рода покојникова ухвативши се за руке, као у колу, над њиме поклањајући се запјевају. Сваки се стих запијева по двапут: једна жена, као коловођа, почиње а остале јој помажу, изговарајући за њом кад по други пут стих запијева само последњу стопу од стиха (као што се у Хрватској и Далмацији и у колу пјева). На свршетку свакога стиха додаје се још први пут: ајме, бане! или: куку, бане! или: леле, бане! итд.; а по други пут: е јаок! Да се и ово нарицање овако не може за свакога употребити (нпр.: за дјецу, за жене итд.), то свако може дознати: овако се обично нариче за кућнијем старјешином, који је и у селу био знатан човјек.“¹⁵

Пажљивим читањем, уочава се да свака тужбалица чини скуп похвала покојнику и истицање оних његових позитивних особина које му нису признате или речене док је био жив. Оне су пре свега похвала покојнику, при чему се наглашава његова лепота, снага, мудрост, способност, и др. што се може видети из следећих примера:

*Ђе си ми се опремио?
Свекре бане!
Тако диван и оружан?
Мој витеже!
Што л' с' одјелом наресии,
Дивни боре!
Ал' ћеш јутрос у градове?
Граде свекре!
Да с господом саборишеш,
Мудра главо!¹⁶*

или:

*Што с' учини, што с' оградаи
Од сокола попа Марка!
Ко превари тебе, попе,
Мудра главо изабрана,
И наш дивни свештениче,
Врсни бане од крајине,
Оглашени на све стране?¹⁷*

¹⁴ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, III, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 344.

¹⁵ Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, I, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 69.

¹⁶ В. С. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела, Просвета—Нолит, Београд, 1969, 158—159.

¹⁷ Исто, 139.

Осим што се истичу похвале и способности покојника у песмама се указује и на судбину остављених нарочито нејаке деце или самих мајка, као што се да видети из примера:

*Када дођем у дом тамни,
тамној мене!
Шта ћу дјеци каживати,
дјеци леле!
Кад ме срету дјеца у пут,
срећо моја!
Е су дјеца мила тебе,
дико мила!
Често плачу, споро расту,
чест мој јаде!¹⁸*

Вук, пишући о обичајима у Црној Гори, бележи да рођаке „величају и хвале умрлога, његову храброст, правичност и мудрост, и оплакују јад и жалост онијех који су после њега остали. Чује се нпр., гдје узвикују: Ко ће твога коња јахати?! Ко ће твоје хаљине носити?! Ко твоју мајку хранити?! Ко ће твоју дјецу загрлити?! У кога ће се твоја сестра клети?!“¹⁹

Већ је речено да тужбалица има и у епским и у лирским песмама и најчешће немају константну садржину, већ се стварају од случаја до случаја. Вук пише „по свему је народу нашем обичај да се нариче или тужи за мртвима; но нигдје на другом мјесту, осим Паштровића, нијесам дознао да има постојано нарицање у стиховима, већ како ко осјећа и зна — онако и нариче.“²⁰ У *Ковчежићу* бележи „што је у народу нашем мало нарицања на стихове томе је узрок што се и у свакој кући за свакијем мртацем друкчије нариче, на што данас једна покајница смисли и намјести, оно се сјутра заборави, а слабо ко и мари да памти запијевке у којима нема ништа до тужења и жалости; само се по народу разишло оно што је поред осталијех догађаја ушло у народне пјесме нпр.:

*Мој Дамљане, моје јарко сунце,
л'јепо ти ме бјеше обасјало,
ал' ми брже за горицу зађе!²¹*

Записане песме су се певале, како то и Вук у једном месту у *Ковчежићу* каже, у стиховима од 10 и од 8 слогова, али је прави њихов размер од 8 слогова и 4 слога као припев.²² Иначе тужбалица је тужна, дугачка, доста отегнута песма са честим болним узвицима.

На крају свакако треба рећи да је обичај тужења познат код многих народа у свету, да се рано појавио, и да се још задржава и поред многобројних забрана, у разним варијантама. У наших народа

¹⁸ Исто, 139.

¹⁹ В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 69.

²⁰ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме, I*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 69.

²¹ В. С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Сабрана дела, Нолит, Београд, 1969, 192.

²² Исто, 193.

обичај тужења је познат од давнина. Тужи се, вероватно, због тога што многе друштвене појаве настају и нестају на одређеном развојном ступњу културе, док за разлику од њих духовне творевине врло тешко нестају, пре свега и због могућности њиховог прилагођавања новим друштвеним процесима.

Тужбалица је свакако један од најстаријих изворних облика народне песме, а уједно и најача реч у погребном ритуалу. У време када се живот блиске особе угаси, једини прави и могући начин обраћања је кроз тужбалицу. То је последња прилика да се каже и оно о чему се до тада није могло или смело говорити. Тужилица се тада може пожалити и на своје тешкоће, али и на тешкоће њених ближњих. То је и прилика да изрекне суд о властитој судбини.

Приликом тужења истичу се углавном позитивне тј. највредније и најзначајније особине покојника које су на неки начин и одраз, односно схватање морала у одређеној средини. На тај начин се кроз тужбалицу може сагледати и етика одређене друштвене заједнице. Тужбалице су врло потресне, јер у њима надвлађавају лични осећаји. Стога и делују врло потресно и ретко кога могу оставити равнодушним.

Тужилице су углавном старије и искусније жене. Основни задатак сваке од њих је да истакне заслуге покојника, лепоту његовог живота и дела, као и његов статус у друштву. Због тога се тужење често повезивало и са друштвеним збивањима. Величајући покојника уједно се велича и све оно што је у друштву у вези са њим.

На крају тужења, тужилица се присећа и свих ранијих покојника, али најчешће оних који су са сличним особинама, чиме се тужиља, у суштини, враћа у прошлост. Враћање у прошлост, тј. помињање давно умрлих, представља поштовање мртвих, и неговање култа предака који се манифестује на овакав начин. То је и прилика „да се захуктали ток живота тренутно заустави и да се оживе сјећања на прошле животе и прошла настојања.“²³

Milina Ivanović

LAMENTATION IN VUK'S WORKS

— Summary —

While he was writing down the customs and beliefs of the Serbs, Vuk S. Karadžić collected and recorded a number of laments. Some of them are accompanied by necessary explanations. Laments are an integral part of the funeral ritual. They express in the strongest and the most powerful way the grief and sorrow because of the death of the person that is lamented for. Vuk wrote down those laments in Risan, Kašteli, Montenegro (Paštrovići) and Zagorje (so-called Zagorje dirges).

²³ Твртко Чубелић, *Народна тужбалица — импресивни дио у погребним обичајима и један од најстаријих облика изворне народне пјесме*, Рад XI конгреса савеза фолклориста Југославије, Загреб, 1966.